

Ana Žerjav*

Formacija psihoanalitika in Lacanova Šola

1. Šola

Formacija psihoanalitika in Šola nista dva neposredno povezana pojma, namreč v klasičnem pomenu, v katerem velja, da je šola polje, kjer se subjekt izobražuje, se pravi institucija oziroma organizacija z določenimi pedagoškimi in didaktičnimi cilji.¹ Drugače rečeno, subjekt ne gre v šolo za psihoanalizo, da bi postal psihoanalitik. Pač pa lahko gre iz razlogov, ki niso nikoli nič drugega kot razlogi želje, ki motivira vsako ambicijo, kot tudi vsak simptom in inhibicijo, v psihoanalizo. Kar drugače rečeno pomeni, da je treba morebitno željo subjekta, da bi postal psihoanalitik, šele preveriti.² Toda subjekt v analizi ne preverja legitimnosti želje po opravljanju tega poklica, temveč lahko psihoanalitikova želja, ki ni isto kot želja, da bi bil psihoanalitik (se pravi v osnovi zahteva po biti, ki se naslavlja na Drugega), nastopi šele kot rezultat psihoanalize, je torej ena od možnih posledic tega, da je subjekt psihoanalizo prignal do njenega konca. Šola v tem strogem pomenu želje ni v ničemer povezana s formacijo za psihoanalizo, vendar pa to ne izključuje participacije subjekta v Šoli, ne glede na to, ali je sam vstopil v psihoanalizo in kako daleč jo je prignal. Če je Freud dejal, da je analiziranje poleg vladanja in vzgajanja tretji nemogoči poklic, od katerega je mogoče pričakovati zgolj nepopoln uspeh, pa tej nepopolnosti ne botruje nepopolnost človeške narave (tudi psihoanalitik je le človek), temveč v tem oziru strogo formalni moment neskladja med teoretsko in praktično institucionalno formacijo in samo psihoanalitično prakso.

85

Razmerje med Lacanovo Šolo in psihoanalizo je torej obrnjeno: subjekt ne vstopi v Šolo, da bi postal analitik, temveč lahko subjekt vstopi v Šolo potem, ko je končal svojo analizo, in Lacanova želja je dejansko bila, da bi šolsko polje povezal z

¹ Besedilo je nastalo v okviru raziskovalnega dela na Filozofskem inštitutu ZRC SAZU v Ljubljani in klinične formacije na École de Psychanalyse des Forums du Champ lacanien v Parizu.

² Želja »biti psihoanalitik« za Lacana sicer ne zadošča za didaktično analizo: »Analiza je lahko zanesljivo didaktična le, če ni bila angažirana kot didaktična.« (Cf. J. Lacan, ... *ou pire*, predavanje 10. maja 1972, neobjavljeno.)

* Filozofski inštitut, ZRC SAZU, Ljubljana

analitikovo željo. To je ena od perspektiv tega polja, ki pa ostaja zaradi specifične narave analitikove želje odprta tudi za ne-analitike, torej za praktike in teoretike, ki (še) niso šli skozi didaktično analizo. Šola je v tem pomenu prostor, ki povezuje poljubne subjekte, ki se predajajo prenosu psihoanalitičnega izkustva, torej njegovi praksi, njegovi terapevtski aplikaciji in njegovi teoretski elaboraciji.

Takšna zastavitev šolskega polja seveda zastavlja kočljivo vprašanje, kaj je psihoanaliza kot izkustvo in kakšno je njeno razmerje do institucije, do Šole, ki v javnem prostoru kljub temu jamči za formacijo analitikov. Če Šola sama po sebi, se pravi brez psihoanalitičnega izkustva, ni garant za formacijo analitikov, potem se didaktika psihoanalize ne vpisuje v izobraževanje v klasičnem pomenu besede, v smislu prenosa psihoanalitične doktrine in njene prakse. Lacan je v formacijo psihoanalitikov dejansko vnesel radikalno novost, saj je razmerje med Šolo in psihoanalizo odprto in kontingentno, učenje doktrine samo po sebi še ne proizvede psihoanalitika, temveč se didaktika vpisuje v psihoanalitično izkustvo, pod pogojem, da je prignano do svojega konca. Analitik lahko torej postane nekdo, ki je iz svoje lastne analize potegnil nek didaktičen sklep.

Tudi Freud je za bodočega psihoanalitika predpisal didaktično analizo, v kateri naj bi se ta na lastni koži prepričal o obstoju nezavednega in potlačitvi, vendar je bila didaktična analiza za Freuda omejena, pogojena z zahtevo subjekta po psihoanalitični formaciji in strogo ločena od terapevtske analize, ki je bila namenjena nevrotičnim subjektom. Didaktična analiza je bila kratka predvsem iz praktičnih razlogov, nedvomno pa tudi zato, ker je kandidat za bodočega psihoanalitika dovolj zdrav in opravično sposoben, da ne potrebuje prave, terapevtske analize. Organizacijska pravila so določala, da naj bi trajala vsaj dve leti in se odvijala od tri do pet krat na teden po najmanj 45 minut, namenjena pa bi bila usposobitvi bodočega analitika za opravljanje psihoanalitičnega poklica, predvsem pa bi »učitelju omogočila presoditi, ali je kandidat primeren za nadaljnje izobraževanje«. ³ Gre torej za nekakšen preizkus primernosti kandidata, ki je v zadnji instanci v odgovornosti analitika-didaktika. In kolikor kandidat po tej kratki in nepopolni, se pravi nujno nedokončani didaktični analizi dejansko postane psihoanalitik, naj bi periodično, na vsakih pet let, zopet za kratek čas postal objekt analize, s čimer se psihoanalitikova lastna analiza predvsem iz

³ Cf. Sigmund Freud, »Končna in neskončna analiza«, v: *Spisi o psihoanalitični tehniki*, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 2005, str. 328.

preventivnih razlogov pretvori v neskončno nalogo, povezano z virtualno neskončnostjo dešifriranja nezavednega materiala. Analitik bi bil tako v praksi sposoben prepoznavati tako analizantove kot tudi svoje lastne tvorbe nezavednega in odpre ter jih v psihoanalitični obravnavi analizanta ohranjati na distanci.

Didaktična psihoanaliza je za Freuda po definiciji antinomična glede na vprašanje konca analize, njen didaktični smoter je predvsem v tem, da se kandidat pod vodstvom analitika prepriča o dejanskem obstoju in praktični vrednosti teoretskih dognanj. Toda Freud si je vendarle postavil vprašanje konca psihoanalize, vendar ne v okviru didaktične, pač pa v okviru terapevtske psihoanalize. Konec analize je formuliral v dvojni obliki, šibkejši in močnejši.⁴ Šibkejša formulacija se navezuje na dejstvo, da se analizant in analitik na neki točki procesa prenehata srečevati in da to storita pod dvema pogojeoma, ki sta oba terapevtske narave. Na eni strani analizant ne trpi več zaradi svojih simptomov, tesnob in inhibicij, medtem ko analitik na drugi strani presodi, da je bilo psihoanalitično delo dovolj temeljito in da je analizant premagal dovolj notranjih odporov, da se patološki procesi v prihodnje ne bodo ponovili. Takšna definicija konca je terapevtska, kvantitativna in soglasna: meri na določeno zadostnost, na »dovolj« psihoanalize, glede katerega na podlagi terapevtskih učinkov analitičnega procesa vsak s svoje strani soglašata analizant in analitik.

Druga opredelitev konca analize je zahtevnejša in se nanaša na notranjo logiko analitičnega procesa. Freud se dejansko vpraša, ali bi bilo mogoče konec analize definirati na podlagi nečesa, kar sam poimenuje »nivo absolutne psihične normalnosti«,⁵ ki nastopi kot nek maksimum tega, kar je sposobna proizvesti psihoanalitična operacija. Ta konec ni kvantitativen in terapevtski, temveč kvalitativen in strukturni, saj naj bi se psihoanaliza končala na točki, na kateri bi bilo jasno, da njeno nadaljevanje ne more pripeljati do nobene nadaljnje spremembe. S tehničnega vidika bi bil tak konec mogoč, če bi analizant razrešil vse potlačitve in zapolnil vse luknje v svojem spominu. Meri torej na nek maksimum simbolizacije, onstran katerega ni mogoče doseči nič več realnega. Takšen konec je za Freuda mogoč le, če je etiologija nevroze pretežno travmatična, torej akcidentalna, in ne konstitucijska, se pravi vezana na kvantum gonov, ki se upirajo psihični integraciji. Toda praktične izkušnje pokažejo, da je etiologija nevroze

⁴ Cf. *ibid.*, str. 297.

⁵ *Ibid.*

praviloma mešanega izvora, tako da je tudi ta kvalitativni in edini pravi konec analize naposled odvisen od razmerja vplivov travmatične in konstitucijske etiologije, v katerem dejavnika konstitucije, ki ovira konec analize in njeno trajanje podaljšuje v slabo neskončnost, nikoli ni mogoče popolnoma izključiti. Analiza je tako toliko bolj končana, kolikor bolj uspe analitičnemu procesu okrepiti jaz in korigirati izvorni proces potlačitve, ki naj bi enkrat za vselej končal prevlado kvantitativnega dejavnika. A tudi pod predpostavko, da je tak konec mogoč, se v praksi pokaže, da konec analitičnega zdravljenja ovirajo raznoliki odpori, povezani s tremi instancami jaza, nadjaza in onega, ki se kažejo v imanentnem mazohizmu, negativni terapevtski reakciji, zavesti o krivdi in potrebi po kaznovanju.⁶ Duševnemu dogajanju ne vlada izključno načelo ugodja, temveč vzajemno učinkovanje erosa in gona smrti, zaradi katerega konca analize ni mogoče deducirati iz samega psihoanalitičnega dela, temveč je odvisen od kontingentnega vpliva različnih dejavnikov in v zadnji instanci od odgovora samega subjekta. Praktično dejstvo je, da se analize končajo, če ne drugače tako, da se analizant na neki točki za vedno poslovi od svojega analitika, vendar pa Freud ambiciozen poskus strukturne opredelitve konca analize konča s precej skromno ugotovitvijo, naj analiza »ustvari psihološke pogoje, ki so ugodni za funkcije jaza; s tem bi bila njena naloga opravljena.«⁷ Strukturni konec je teoretsko gledano sicer možen, vendar praktično nedosegljiv, tako da lahko psihoanaliza po svojih najboljših močeh nastopi kot očiščenje terena, ki subjektu ponudi možnost drugačnega odgovora na gonske zahteve. A zveza med obema ostaja kljub temu kontingentna.

88

Kot finalno in najmočnejšo oviro napredovanja in možnega konca psihoanalize pa Freud naposled navede še očitno analitično dejstvo tako imenovanega »zavračanja ženskosti«, ki se pri ženski izraža kot zavidanje penisa, pri moškem pa kot upiranje pasivni naravnosti do drugega moškega.⁸ Gre za dve realni oviri psihoanalitičnega poteka, mimo katerih ne moreta ne ženska ne moški, kolikor se spolna razlika določa na podlagi biološkega dejstva, ki nastopi kot »živa skala« pod psihološkimi plastmi in ki s tem zaznamuje mejo psihoanalitičnega postopka. Zavidanje penisa pri ženski in kastracijska tesnoba pri moškem sta za Freuda dve skrajnosti, na kateri psihoanalitik ne more vplivati (*talking cure* ženski ne more dati penisa, ki ga nima, in moškega rešiti tesnobe pred kastracijo pe-

⁶ Cf. *ibid.*, str. 321.

⁷ *Ibid.*, str. 329.

⁸ *Ibid.*, str. 330–332.

nisa, ki ga ima). Ko pride subjekt v analizi do tega spoznanja, ki moškega pripelje do kljubovanja analitiku, žensko pa spravi v težko depresijo, se lahko, kot pravi Freud, analitik z njima le strinja, kljub temu da je analiza subjektu ponudila vse vzvode, s pomočjo katerih bi lahko spremenil svojo pozicijo napram tej realnosti. Vendar analitik v svojih prizadevanjih tu naleti na gluha ušesa, spolna razlika nastopi kot kruta resnica, s katero se mora subjekt bolj ali manj sprijazniti in se z njo tako ali drugače znajti. Analiza na koncu ne trči na notranjo, temveč na zunanjo mejo, ki žensko prepusti usodi ravnanja z nekim »ne-imeti«, ki se zarisuje na ozadju »imeti«, moškega pa z nekim »imeti«, ki se zarisuje na ozadju »ne-imeti«. Lacanov prevod te freudovske biologije se bo glasil, da se falos pri obeh spolih določa na ozadju manka in da je kot *označevalec* užitka bistveno negativiran užitek v sprevodih označevalca. Nenazadnje tudi Freud na koncu zapíše, da gre za »uganko seksualnosti«, s čimer da slutiti, da biologija vendarle ni zadnja beseda in da je enigma spola imanentna vsaki od spolno obeleženih pozicij.

Freudova zapuščina glede formacije analitika in vprašanjem konca psihoanalize nas sooči z določenim paradoksom, saj na eni strani predpostavlja togi institucionalni okvir, ki odgovarja za didaktično analizo, za vzgojo in izobraževanje psihoanalitikov, na drugi strani pa terapevtsko psihoanalizo, ki lahko edina osvetli strukturo psihoanalize, saj naredi viden psihoanalitični postopek od vstopa v analizo do njenega konca. Ker formacija analitika ni imanentna sami psihoanalitični operaciji, institucija nastopi kot okvir, ki s strogo formalnimi pravili avtorizira potek didaktične analize, ki je za vse kandidate enak, medtem ko je psihoanalitična doktrina prepuščena terapevtski analizi in se določa v analitiškovi orientaciji in njegovi praksi. Formalne lastnosti didaktične analize so predpostavljene doktrini, tako da institucionalno ogrodje prevlada nad njenimi variacijami in je vedno zunanje glede na realno psihoanalitičnega izkustva.⁹

⁹ *International Psychoanalytical Association (IPA)*, Mednarodno Psihoanalitično Združenje, ki ga je leta 1910 ustanovil Freud, danes povezuje psihoanalitike različnih orientacij, vključno s takšnimi, ki se navdihujejo pri Lacanu, vendar pa ne dopušča nobenih odstopanj od organizacijskih standardov, zlasti v zvezi z didaktično psihoanalizo, notranjo hierarhijo združenja in statusom analitika-didaktika. Formacija analitika je še vedno določena na podlagi formalnih pravil (kandidatove izobrazbe, teoretske formacije, trajanja didaktične analize, njene frekvence in dolžine seans), četudi ta pravila in cilji didaktične analize nekoliko variirajo glede na organizacije v različnih državah.

V takšen institucionalni in praktični kontekst je že od samega začetka svojega poučevanja posegal Lacan. Kot je znano, so bili njegovi praktični prijemi, zlasti kratkost psihoanalitičnih seans, predmet spora in neodobravanja tako rekoč že od samega začetka. Institucionalni konflikt je dosegel svoj vrhunec ob Lacanovi izključitvi iz IPA leta 1963 in posledično Lacanovi ustanovitvi nove šole, *École Française de Psychanalyse* (Francoske Psihoanalitične Šole) v začetku leta 1964, ki se je kmalu zatem preimenovala v *École Freudienne de Paris*, EFP (Pariška Freudovska Šola).

Lacan se je v letih od 1963–1964 do 1967 v svojih seminarjih dejansko vseskozi ubadal z institucionalnimi vprašanji, ki pa so bila znotraj njegovega poučevanja neločljiva od premisleka tega, kaj je sama psihoanaliza, ki kot izkustvo nima nobene zveze z institucionalnim konformizmom in hierarhičnimi strukturami: *Štirje temeljni koncepti psihoanalize* (1964), *Ključni problemi za psihoanalizo* (1964–1965), *Objekt psihoanalize* (1965–1966), *Logika fantazme* (1966–1967) in *Psihoanalitično dejanje* (1967–1968). Lacanova stava je torej bila, da lahko psihoanalitično izkustvo, o katerem v zadnji instanci ne more pričati nihče drug kot zgolj analizant, preoblikuje samo institucijo in da je dejansko mogoče vzpostaviti takšno institucijo, ki bo po meri psihoanalitičnega izkustva, in ne obratno.¹⁰ Lacanovo poučevanje je toliko bolj institucionalno, kolikor vestnejše sledi premisleku same psihoanalize. Jasno je, da se bo moral Lacan v ta namen spopasti natanko s problemom didaktične analize, ki je tako rekoč simptom ne-razmerja med institucijo in psihoanalizo: njena problematična statutarna opredelitev in njen zunanji status glede na terapevtsko analizo. Didaktična analiza, ki naj bi s formacijo analitikov prenašala psihoanalitično izkustvo, ni končna analiza, zato mora biti skladna z organizacijskimi pravili, medtem ko je terapevtska analiza po možnosti končna, vendar nikakor ni didaktična, saj je v osnovi terapevtska tehnika brez vsakršnih didaktičnih ambicij. Paradoks, ki ga bo Lacan povzel in razrešil tako, da bo konec psihoanalitičnega izkustva podal v doktrini prehoda, se pravi trenutka, ko analizant postane psihoanalitik, in ki ima po definiciji didaktično vrednost. V letih 1963–1967 je tako v središču Lacanovega zanimanja odgovor na vprašanje: Kaj je konec psihoanalize?, ki postavi v izhodišče realno psihoanalitičnega izkustva in spodnese razlikovanje med nedokončano didaktično analizo, namenjeno bodočim psihoanalitikom, in terapevtsko psihoanalizo, ki se, če ne

90

¹⁰ »Propozicija z dne 9. oktobra 1967 poskuša ugotoviti, ali je psihoanaliza ustvarjena za Šolo ali Šola za psihoanalizo.« (J. Lacan, »Adresse à l'École«, v: *Autres écrits*, Seuil, Pariz 2001, str. 293.)

drugače zaradi terapevtskih učinkov, na neki točki zagotovo konča.¹¹ Lacan bo dejal, da je analiza vedno didaktična,¹² kar je mogoče razumeti v dveh pomenih: analiza je didaktična zato, ker nujno proizvede neko vednost, in analiza je didaktična zato, ker se njen konec virtualno vpisuje že v njen začetek, kar pa ne pomeni, da postanejo vsi analizanti analitiki, temveč da je didaktična vsaka analiza, ki je prignana do svojega konca, kar drugače rečeno pomeni, da konec analize proizvede psihoanalitika in da je ta konec strukturno vpisan v poljubno analizo. Seveda je to v prvi vrsti pomenilo ukinitvev kratkih didaktičnih analiz – vsakdo, ki postane analitik, gre skozi tako dolgo analizo, kot jo narekuje logika njegove fantazme –, predvsem pa je pomenilo diskreditacijo didaktike v klasičnem pomenu besede, ki se navezuje na željo Drugega, na subjektovo zahtevo po biti in na identifikacijo z analitikom, ki jo je kot konec analize promovirala IPA. Učinki dejstva, da Lacan postavi v izhodišče didaktike samo realno psihoanalitičnega izkustva, so zarezali globoko v hierarhično bit institucije, zato njegova izključitev iz takratne *Société Française de Psychanalyse* (Francoskega društva za psihoanalizo), ki si je prizadevala priključiti matični IPA, s čimer bi morala avtomatsko privzeti mednarodno uveljavljena pravila glede didaktičnih analiz, nikakor ni bila stvar golega naključja in neuspeh lahkih kompromisov glede Lacanovega statusa, s katerimi so sicer poskušali razrešiti nastalo zagato.¹³ Lacan bo v ustanovitvenem aktu Šole (EFP) denimo zapisal zelo enostavno pravilo, da je psihoanalitik didaktik, »če je opravil eno ali več psihoanaliz, ki so se izkazale za didaktične«.¹⁴ Ni torej vnaprejšnjega pravila, kdo je didaktik (denimo izkušen in priznan analitik) in med katerimi analitiki lahko izbira subjekt, kolikor si želi postati psihoanalitik, temveč je didaktičnost psihoanalize kot tudi psihoanalitika, s katerim analizant vstopi v analizo, odvisna izključno od njenega izteka. Ni Šola tista, ki narekuje izbiro, temveč analizant svojega analitika sreča kot svojega

¹¹ V drugi verziji »Propozicije z dne 9. oktobra 1967 o psihoanalitiku Šole« (cf. prevod v pričujoči številki *Filozofskega vestnika*, str. 7–21.) Lacan definira terapevtiko kot »restitucijo prvotnega stanja« in jo strogo razloči od psihoanalize, ki je značilna ravno po tem, da prvotnega stanja z njo ni mogoče restituirati in da analizanta zagotovo pripelje do nečesa novega, pri čemer pa te novosti ni mogoče opredeliti glede na ločnico med boljšim ali slabšim, ki se določa napram predpostavljene izhodišču. Subjekt v psihoanalizi nikoli ne »ozdravi«, kolikor ozdravitev v minimalnem pomenu besede implicira določeno motnjo, ki jo je treba odstraniti. Pač pa subjekt v analizi artikulira neki novum, ki proizvede svoja lastna merila.

¹² Cf. J. Lacan, *Le savoir du psychanalyste*, predavanje 1. junija 1972, neobjavljeno.

¹³ Več v zvezi s tem cf. Mladen Dolar, »Kratki kurz iz zgodovine lacanovstva«, v: *Problemi*, št. 4–5, letnik 1983, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 1983.

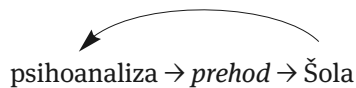
¹⁴ J. Lacan, »Acte de fondation«, v: *Autres écrits*, op. cit., str. 233.

partnerja. Poljubnost izbire analitika odpre prosto pot srečanju, toda hkrati naredi to srečanje toliko bolj zavezujoče in njegovo libidinalno vez postavi v kontekst psihoanalitičnega dela. V kolikor se torej didaktika vpisuje v samo psihoanalitično izkustvo, odpadejo vsa pravila, ki so zunanja temu izkustvu. Preprostost Lacanovih šolskih aktov, ki je povezana z izhodiščem v psihoanalizi, in ne v instituciji, spodnese tla vsake organizacije oziroma društva, ki svoj obstoj uveljavlja na podlagi zunanjega razmerja med naukom, ki ga prenaša, in njegovo konkretno praktično realizacijo. Lacanova Šola ne dopušča doktrinarnega odstopanja od imanentne didaktičnosti psihoanalitičnega izkustva, zaradi česar pa se zlahka odpove zapletenemu in transcendentnemu aparatu njegove regulacije. Didaktičnost psihoanalize ni didaktičnost učiteljevega nauka in ni v njegovi odgovornosti, temveč nastopi kot učinek analizantovega srečanja z neko luknjo v vednosti, ki je proizvedena v analitičnem procesu. Lacan naredi iz eminence analitika-didaktika goli izmeček – analiza se v zadnji instanci vselej odvije na njegov račun, saj je analitik tisti, ki analizo naposled plača s svojo lastno bitjo.

2. Konec analize in prehod

Lacanova konceptualizacija konca analize, ki jo je razvijal v letih 1964–1967, se vpisuje v samo jedro institucije kot tudi v jedro psihoanalize kot izvirnega izkustva ter njegovega izteka v psihoanalitično prakso. V propoziciji iz leta 1967, v kateri kulminirajo raziskovanja iz tega obdobja, Lacan poda doktrino konca didaktične analize in prehoda analizanta v psihoanalitika, kot tudi sam postopek tega prehoda, v katerem lahko analizant priča o tem koncu in ki njegovo psihoanalizo poveže z institucijo. Analitik Šole (A.E. – *analyste de l'École*) je naziv, ki ga Šola podeli novo formiranemu analitiku, v kolikor kartel za prehod na podlagi pričanja dveh prehodnikov, ki kartelu preneseta analizantovo pripoved, odloči, da je analizant dejansko prešel v psihoanalitika, se pravi, da ga je njegova psihoanaliza privedla do psihoanalitikove želje. Postopek prehoda je s prenosom prehajalčevega pričevanja preko dveh prehodnikov zasnovan kot nekakšno sito, ki naj v prenosu naredi vidno strukturo psihoanalize oziroma logiko fantazme, ki jo je skonstruiral analizant, ter nastop psihoanalitikove želje, ki je analizanta pripeljala do tega, da postane psihoanalitik. Kot postopek, s katerim Šola potrди analitikovo formacijo in ki se torej vpisuje v samo jedro institucije, pa hkrati preverja tudi analizantovo razmerje do vednosti, v kolikor želi analizant, ki preide v analitika v postopku, ki ga ponudi Šola, participirati v tej Šoli in tako v praksi kot tudi v teoriji prenašati psihoanalitično izkustvo. V tem smislu je prehod dejansko moment, v

katerem se Šola vključi v to, kar je, kot pravi Lacan, »zanjo primer«. ¹⁵ Hkrati pa analitiku Šole pripade tudi naloga notranje institucije, saj stoji na odprtem mestu, kjer se Šola kot institucija drži *nekega* primera psihoanalitičnega izkustva, na katerem kot Šola sicer temelji, in ki lahko kot primer psihoanalize kritično vpliva na morebitne identifikacijske učinke skupine tistih, ki se povezujejo v delu znotraj šolskega polja. Analitik Šole, ki ga proizvede operacija prehoda, je njeno ne-vse, vmesni člen med psihoanalizo in Šolo, ki pa hkrati retroaktivno vzpostavi njuno vez, kolikor se kot novo formirani analitik zdaj preda teoretskemu in praktičnemu prenosu psihoanalitičnega izkustva. Je eden od analitikov in ne-analitikov, ki delajo za psihoanalizo. ¹⁶

Lacan v »Propoziciji« osvetli strukturo psihoanalitičnega izkustva, ki analizanta lahko pripelje do prehoda, z njegovima dvema konstitutivnima momentoma: začetek in konec analize. Na začetku analize je, pravi, transfer, ki ga umesti v razsežnost simbolnega in zapiše kot subjekt, za katerega se predpostavlja, da ve (*subject supposé savoir*). To ni freudovski transfer v smislu prenosa analizantovih afektov, želja in zahtev na osebo analitika, temveč transfer, ki je očiščen imaginarnih primesi in mišljen kot minimalna simbolna matrika, ki žene psihoanalitični proces. Lacan bo zato dejal, da transfer že sam po sebi nasprotuje intersubjektivnosti, ¹⁷ saj ne gre za razmerje med analizantom in analitikom, temveč se transfer v dvojnost tega odnosa vpisuje kot tretji, se pravi kot označevalec. Sintagma »subjekt, za katerega se predpostavlja, da ve«, torej ne implicira dveh subjektov, enega, ki predpostavlja (analizant), in drugega, ki je predpostavljen (analitik). V tem smislu bo Lacan dejal, da sss ni realen in ni odvisen od tega, kaj analizant kot psihološki subjekt predpostavi za analitika, in analiza dejansko večkrat pokaže, da analizant ana-

¹⁵ J. Lacan, »Propozicija z dne 9. oktobra 1967« (Prva verzija), v: *Problemi, op. cit.*, str. 90.

¹⁶ Tudi Lacan torej, sicer na osnovi čisto drugačne zastavitve, ki pojem didaktike dejansko privede do koncepta, priznava didaktično analizo kot pogoj za delovanje v polju psihoanalize: »Izhajamo iz tega, da je treba *koren* izkustva psihoanalitičnega polja, postavljenega v njegovi *ekstenziji* – kar je edina možna osnova, ki lahko motivira Šolo –, najti v samem psihoanalitičnem izkustvu, namreč vzetem v *intenziji*: edini pravi razlog za formulacijo nujnosti uvajalne psihoanalize, da bi lahko delovali v tem polju. V tem se torej dejansko strinjamo s povsod sprejetim pogojem tako imenovane didaktične analize.« (J. Lacan, *ibid.*, str. 91.)

¹⁷ Cf. »Propozicija z dne 9. oktobra 1967 o psihoanalitiku Šole«, *op. cit.*, str. 11.

litiku ne pripisuje nujno vednosti. Subjekt, kot pravi Lacan, ničesar ne predpostavlja, temveč je sam predpostavljen, namreč z označevalcem, ki ga zastopa za drugi označevalec. Transfer se torej nanaša na predpostavko vednosti v Drugem, na predpostavko nezavedne vednosti kot označevalcev v njihovi relaciji z označencem. Analizant v analizi sam producira predpostavljeno vednost, toda pod pojmem, da analitik, ki sicer uteleša to skrito *agalma*, ki je vzrok analizantove želje, ne udejanja vednosti in ne intervenira kot tisti, ki ve, kaj je analizant v njegovi želji, temveč da s svojimi intervencijami drži odprto mesto predpostavke vednosti, ki analizanta sili v produkcijo novih označevalcev.¹⁸ Toda če analitik o predpostavljeni vednosti dejansko nič ne ve, pa ga to hkrati ne avtorizira v njegovi poziciji nevednosti. Analitik ne ve, vendar mora to nevednost spraviti na delo in z njo analizanta pripraviti do tega, da producira vednost. Nevednost ni analitikov alibi, temveč konstitutivni moment produkcije vednosti. Analitik z njo podpira željo po vednosti, ki je želja Drugega. Na začetku analize tako stoji odtujitev subjekta v Drugega, v katerem postopoma dešifrira smisel svojega simptoma.

Toda do kam? Ali ima produkcija vednosti v analizi svoj konec? Kje se analiza konča in kaj je tisto mesto, ki ga drži analitik odprtega, da bi analizantu omogočil dešifriranje nezavednega materiala? Vprašanje konca psihoanalize se dejansko nanaša na problem, ki ga je opazil tudi Freud, namreč da se lahko produkcija nezavedne vednosti nadaljuje v slabo neskončnost. *Urverdrängung* je nezvedljiva, zato vsak novi označevalec sproži drugi označevalec. Označevalec zaradi prapotlačitve nikoli ni eden, temveč vedno nastopi v paru. V kontekstu analize se to odraža v dejstvu, da lahko analizant vedno reče še nekaj več od tega, kar je že povedal. In analitik dejansko vseskozi podpira željo, da bi analizant rekel še več. Kaj se torej zgodi z vednostjo, da se analiza na neki točki vseeno konča?

94

Lacan je v svojem poučevanju formuliral različne rešitve konca analize in tudi nikoli ni skrival kritičnosti do Freudove ideje o biološki skali, ob kateri se analiza zaustavi zato, ker trči na zunanjo realnost. Ženski *Penisneid* in moški protest sta v polju simbolne konstitucije spola še vedno zahtevi, ki se nanašata na predpostavko konsistentnega Drugega. Za Lacana je bil zato edini pravi konec analize imanenten analizi kot simbolni operaciji – zunanja realnost je vedno simbolno

¹⁸ Freud je temu rekel, da se mora analiza odvijati v odrekanju: analizant nikoli ne dobi tega, kar zahteva, in analitik vodi analizo tako, da ne odgovarja na analizantovo zahtevo. V tem je njegova abstinenca kot subjekta vednosti: analitik ni gospodar v analizi proizvedene vednosti.

konstituirana. Analiza se torej lahko konča le tako, da se izteče, da izčrpa svoje lastne pogoje možnosti.

V »Vodenju zdravljenja«, ¹⁹ kjer je razpolagal le z označevalcem falosa, je konec analize povezal s spolno razliko, vendar pa definicija spola ni biološka. Falos ni penis, temveč označevalec, ki je natanko označevalec simbolne kastracije. Realna kastracija v Freudovem pomenu se za Lacana vpisuje na imaginarno os in pravzaprav ukinja spolno razliko, kolikor se subjekt, moški ali ženska, v svoji želji umešča glede na željo Drugega, da bi bil falos. Konec analize nastopi, ko subjekt odkrije, da ni falos, ko opusti identifikacijo s falosom kot imaginarnim objektom materine želje, in šele na tej točki lahko sprejme, da ga bodisi ima bodisi nima. ²⁰ Drugače rečeno, konec analize nastopi z evakuacijo imaginarnega in s subjektivacijo simbolne smrti. Analizant ob koncu analize pripozna strukturno nujnost kastracije, ki so jo zastirale in ovirale imaginarne idealizacije in identifikacije. To pripoznanje mu omogoči, da sprejme svojo podvrženost simbolnemu redu in simbolni strukturi, ki določa njegovo označevalno usodo. Ontološko gledano konec analize nastopi takrat, ko analizant skozi delo simbolizacije na mestu imaginarne biti pripozna goli simbolni nič. ²¹ Delo analize je opravljeno, ko je analizant dosegel maksimum simbolizacije, onstran katerega je le še neki nič, ki je subjekt sam. Lacan na tej točki še vedno priznava določeno terapevtsko vlogo psihoanalize, saj delo simbolizacije v prvi vrsti meri na simptom, definiran kot tvorba nezavednega, ki ga je mogoče z interpretacijo v celoti simbolizirati in s tem tudi odpraviti.

»Propozicija« prinaša novo zastavitev konca analize, ki dejansko ukinja vsak poskus terapevtike in s tem v celoti odpre razsežnost didaktike. Predvsem je povezana z diskrepanco med simptomom in njegovo simbolizacijo (označevalcem in označencem), in Lacan se v njej dotakne področja, ki mu glede na simbolno vlogo

¹⁹ Cf. J. Lacan, »Vodenje zdravljenja in principi njegove moči«, v: *Spisi*, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 1994.

²⁰ Cf. *ibid.*, str. 229.

²¹ »Sem se umešča ta zadnja *Spaltung*, prek katere je subjekt povezan z Logosom in o kateri je Freud začel pisati ter nam na končni točki dela o razsežnostih biti podal razplet 'neskončne' analize, saj je smrt tja postavila besedo Nič.« (*Ibid.*) Mimogrede, tu je lepo razvidno značilno Lacanovo selektivno branje Freuda, saj formulacije konca analize ne išče v tekstih, ki se eksplicitno ukvarjajo s tem vprašanjem, temveč na mestih, kjer Freud trči na neko strukturno nujnost.

psihoanalize pravi nič manj kot »onstran psihoanalize«,²² prazen prostor tesnobe, kjer ni označevalcev. Konec analize se bistveno povezuje z nečim, česar ni mogoče simbolizirati, z dedukcijo nekega objekta, ki ni falični objekt in ki torej nima simbolnega vpisa. Ta objekt Lacan imenuje objekt *a*, ki igra v logiki fantazme ključno vlogo. »Propozicija« konec analize artikulira v navezavi na dejstvo, da je ne-vsaj bit subjekta v označevalcu in da v simbolnem vztraja neki moment ne-negativiranega užitka, ki nastopi kot objektni korelat subjekta, s katerim je subjekt v fantazmatskem razmerju, se pravi, da so vsi objekti želje pogojeni s tem objektom-vzrokom želje ($\$ \diamond a$). Želja je obramba pred užitkom, in približevanje temu travmatičnemu, nesimbolizabilnemu objektu v analizi spremlja afekt tesnobe. Tesnoba je afekt objekta in nastopi na točki neuspeha mehanizma želje kot metonimije biti (v simbolnem), kjer se subjekt znajde pred svojim objektnim ostankom (v realnem). V tem oziru je tesnoba konstitutivni afekt analize, saj se analizant, ki v analizi artikulira logiko fantazme, v njej nujno dotakne tega objekta. Logika fantazme je namreč logika dostopa do realnega, ki je sam objekt *a* kot vzrok želje. Ta objekt ni empirični objekt, temveč topološki objekt, ki je v analizi lahko le deduciran, konstruiran. Ni objekt, ki ga subjekt sreča v realnosti, temveč objekt, ki ga analizant v analitičnem procesu proizvede v realnem.

96

Tu se psihoanaliza sreča z znanostjo kot operacijo ekstrakcije resnice, ki pa se tokrat navezuje na singularnost govorečega bitja, se pravi na analizantovo rešitev želje Drugega, ki se vpisuje na mesto zadnjega pomena enigme nezavednih označevalcev. Heterogena množica označevalcev, ki jo analizant proizvede v analitičnem postopku, se naposled zaustavi na točki, kjer se ta množica razvršča okoli neke praznine, ki se vpisuje v samega Drugega. Simbolna odtujitev, torej verige asociacij in produkcija nekaterih ključnih označevalcev subjektive označevalne usode, ki fiksirajo užitek, analizanta pripeljejo do uvida, da tam, kjer je predpostavil *agalma* kot aktualno celoto pomena nezavedne vednosti, ni nič, zgolj neka vrzel. Drugi sam je nekonsistenten in ne-cel. Lacan bo zato rekel, da je subjektivna destitucija kot proizvod transfernega dela vpisana že v sam začetek analize,²³ oziroma drugače, da je tako imenovana likvidacija transferja pravzaprav vseskozi implicitno na delu že v samem transferju, le da se mora analizant do nje šele do-

²² J. Lacan, »Propozicija z dne 9. oktobra 1967«, v: *Problemi, op. cit.*, str. 94.

²³ Cf. J. Lacan, »Propozicija z dne 9. oktobra o psihoanalitiku Šole«, prevod v pričujoči številki FV, str. 15.

kopati.²⁴ Analizant v transferju proizvaja označevalce in se postopoma približuje vrzeli v Drugem zato, ker drži analitik odprto mesto enigme želje Drugega, ki analizanta sili v produkcijo vednosti, kolikor se ta približuje njeni limiti, njeni notranji odtegnitvi. Transfer je programiran tako, da se ukine. In analitik kot opora transferja ta proces na koncu analize plača s svojo lastno bitjo (*désêtre*), saj je pri vid biti, katerega opora je bil v analizi, njegova *agalma*, zvedena na neki nič, ki je izmeček analitičnega procesa. Analizant na točki osamitve vrzeli v Drugem artikulira vzrok želje oziroma neki užitek, s katerim je v svoji fantazmi odgovoril na to vrzel in ki nastopi kot preostanek psihoanalitične operacije.

Konec analize, kot ga Lacan opredeli leta 1967, torej zajema dve osi. Simbolno, vezano na transferno delo, na odtujitev v Drugega, in realno, ki se v postopku prehoda preverja predvsem s spremembo subjektive pozicije. Artikulacija logike fantazme namreč ne bo zadostna, če bo analizant skonstruiral zgolj vednost o svoji lastni fantazmi ($\$ \diamond a$), temveč bo ta vednost stopila v realno šele, ko bo padla sama fantazma, ko bo subjektu uspelo artikulirati nepremostljivo vrzel med tem, kar ga v njegovem razcepu veže na Drugega, se pravi neodpravljlivo vrzeljo spolnega akta oziroma razmerja s partnerjem užitka, $-\phi$, ter objektom kot vzrokom želje, malim *a*, ki nastopi kot zapolnitev te vrzeli. Kastracija pomeni razločitev teh dveh členov, in od te resnice, ki jo analizant artikulira v prehodu, ni mogoče ozdraviti: padec subjekta, za katerega se predpostavlja, da ve, in redukcija njegovega dozdevka biti na razbit [*désêtre*], sta ireduktibilna.²⁵ Prekoračitev fantazme pomeni prenehanje verjetja v njeno realno vrednost, tako da postane sama fantazma neki dozdevek, ki je prikrival luknjo v Drugem in travmatični užitek, ki se mu je subjekt izogibal, ter analizantu odpre možnost reartikulacije lastne pozicije napram dozdevku. Resnica, ki jo Lacan v psihoanalizi poveže z njeno znanstveno utemeljitvijo, je resnica ireduktibilnega razcepa med obema členoma, in Lacanova stava je bila, da ta resnica analizanta po logični nujnosti privede do tega, da postane analitik, do psihoanalitikove želje, ki je natanko ohranjanje te konstitutivne vrzeli. Analiza se od začetka do konca odvija v skladu z logiko fantazme. Toda logika fantazme ni dana vnaprej, temveč jo analizant s

²⁴ Tu se pokaže tudi bistvena razlika med transferjem kot simbolno operacijo in sugestijo kot imaginarno operacijo, kolikor analitik-terapevt s sugestijo namesto vrzeli v Drugem analizantu kot resnico njegove želje ponudi vnaprej izdelane, običajno ojdipske označevalce. Od tod je le še korak do konca analize, definiranega kot identifikacije z analitikom, se pravi z njegovo vednostjo, ki kot vednost ohranja distanco do srečanja s travmatično rečjo.

²⁵ Cf. v zvezi s tem J. Lacan, *XV. Seminar, L'acte psychanalytique*, neobjavljen tipkopis.

analizant s pomočjo transferja šele konstruira, in artikulacija te logike implicira redukcijo fantazme, njeno prekoračitev, ki nujnost razmerja med subjektom brez biti, odtujenim v označevalcu, in objektom kot preostankom užitka, ki zapolnjuje označevalni manko, retroaktivno pretvori v nekaj kontingentnega.

Dve osi analize pojasnita klinično dejstvo pogostega nesovpadanja konca analize kot prekinitve seans s partnerjem analitikom in prehodom kot postopkom prenosa psihoanalitičnega izkustva, ki ga analizantu ponuja Šola. Os vednosti oziroma simbolna os lahko bodisi prehiteva bodisi zaostaja za osjo realnega in libidinalno mutacijo subjekta, tako da analizant včasih vstopi v prehod kljub temu, da je še vedno v analizi, medtem ko v drugih primerih izstopi iz analize in šele po določenem času kandidira za prehod. Neskladje konca analize in prehoda je posledica nesovpadanja med simbolno in realno osjo, ki se lahko v empiričnem času postavita v različna sosledja. A za postopek prehoda vsekakor ne zadošča analizantova pripoved o fantazmi, v katero še vedno verjame in ki jo naslovi na predpostavko konsistentnega Drugega, v tem primeru na Šolo (torej vednost o fantazmi, ki si jo je pridobil v analizi), temveč prehod preverja prekoračitev te fantazme, se pravi analizantovo ločitev od proizvedene vednosti, od označevalcev, ki jih je produciral v analizi, in destitucijo subjekta, za katerega se predpostavlja, da ve. Tisto, čemur je Lacan še v začetku sedemdesetih let dejal vednost, ki vstopi v realno, oziroma vednost v realnem kot srečanje z nemogućim, je vednost, ki jo »Propozicija« opredeli kot »ničevo vednost o neki biti, ki se izmika«,²⁶ torej ne utrditev vednosti v njeni simbolni razsežnosti, temveč vednost, kolikor vstopi v realno in vključuje subjektovo metamorfozo. Lacan od analizanta v prehodu ni pričakoval izdelane vednosti o njegovi lastni analizi, temveč je postopek prehoda zasnoval tako, da se v simbolnem prenese tisto, kar se dotika realnega in česar ni mogoče nikoli v celoti teoretizirati. Prehod se bistveno vpišuje v logiko ne-vsega: o analizi ni mogoče podati absolutne vednosti, temveč je, prvič, v prehodu proizvedena vednost ničeva, saj analizant vanjo več ne verjame, in drugič, njen objekt je izmikajoč, izgublja status biti in se prenese preko prehodnikov mimo analizantove vednosti. V tem je na delu, kot pravi »Propozicija«, določena naivnost, ki jo Lacan za prehajalca zoperstavi že vnaprej izdelani vednosti o poteku in izteku njegove lastne analize. Vednost ne vstopi v realno kot prešitje, kot teoretizacija, se pravi kot nova in edinstvena vez med označevalcem

98

²⁶ Cf. J. Lacan, »Propozicija z dne 9. oktobra 1967 o psihoanalitiku Šole«, prevod v pričujoči številki FV, str. 17.

in označencem, ki razreši poslednji pomen analitikove želje (heglovski subjekt, ki je obljubljen vednosti), temveč z neskladjem med subjektom in objektom vednosti, ki se proizvede v samem postopku prehoda. Afekt, ki najbolje ustreza temu statusu vednosti, je depresija,²⁷ povezana z žalovanjem za objektom oziroma bitjo, ki izpuhti v vednosti. Šele na tej točki analizant preide v analitika, ki bo lahko kot opora transferja v novi analitični konstelaciji zveden na poljubni označevalec in naposled pripravljen plačati ceno svojega lastnega izginotja.

Konec analize, kjer analitik preneha biti vzrok analizantove želje, analizantu omogoči tudi formulacijo novega razmerja do vednosti, tokrat povezanega s psihoanalitično rečjo in z njenim prenosom v okviru Šole. Naziv analitik Šole je povezan izključno s prehodom, torej s prenosom izkustva subjektove lastne analize v kontekst Šole. V tem smislu je prehod minimalna matrica prenosa, ki ga lahko analizant kot bodoči psihoanalitik izvršuje v svoji lastni psihoanalitični praksi in njenem teoretskem poučevanju. Naziv analitik Šole je stava, da bo subjekt postal aktivni in konstitutivni element njenega delovanja, torej delovanja za psihoanalizo. Prehod je skratka dispozitiv, ki preverja subjektivno destitucijo kot destitucijo celotnega fantazmatskega konteksta analize in razmerje analizanta, ne toliko do vednosti, ki si jo je pridobil v analizi, temveč do bodočih učinkov njene reaktualizacije v novem kontekstu šolskega polja, v katerem lahko to vednost elaborira in postavi na preizkušnjo. Prenos posameznega psihoanalitičnega izkustva na skupnost, zbrano pod imenom Šole, in na javnost nasploh, psihoanalizo odteguje neizrekljivemu mističnemu izkustvu in jo hkrati odpira ne-psihoanalitikom kot konstitutivnim članom Šole, ki so v tem oziru jamstvo za samo psihoanalizo, saj »ničeva vednost o neki biti, ki se izmika« in ki je proizvedena v prehodu, spodnese analitikovo bit in ga naredi odvisnega od njegovega dejanja.

Prehod torej uspe, če mu uspe povezati dve topološki skrajnosti: notranjost posamezne psihoanalize in zunanost Šole kot skupnosti, ki ne temelji na predikatu »biti psihoanalitik«, temveč na transferju dela, povezanega s psihoanalitično rečjo.²⁸ Psihoanalitik Šole postane odgovoren za njen razvoj in njeno politiko, ki

²⁷ *Ibid.*, str. 18.

²⁸ Psihoanalitik je predpostavka, v Lacanovem poučevanju vselej teoretska predpostavka. Nima biti, temveč ga vzpostavi psihoanalizant, kolikor na njega naslovi svojo zahtevo. Psihoanalitik, s svoje strani, ne odgovori na analizantovo zahtevo »biti psihoanalitik«, temveč svojo funkcijo postavi v psihoanalitično dejanje, s katerim intervenira v red biti, ki se konstituira v psihoanalitičnem procesu. Psihoanalitik je odvisen od svojega dejanja, ki se realizira v šele konsekvencah.

sloni na etiki psihoanalitičnega diskurza, kot tudi za poučevanje in prenašanje psihoanalize.

Prehod je skratka dispozitiv, ki artikulira homogenost psihoanalitičnega izkustva in institucije, ki analitikov ne rekrutira na podlagi vnaprejšnjih kriterijev ali iniciacijskih postopkov, temveč z elaboracijo vednosti, ki je na ravni znanstvene racionalnosti. Znanstvena razsežnost psihoanalize, ki sega v singularno analitično izkustvo, artikulira neko resnico, ki se dotika realnega. Didaktičnost psihoanalize je v njeni epistemski razsežnosti in bistveno zadeva skupnost Šole, ki svojo organizacijo in institucionalni obstoj opira na prenos *nekega* psihoanalitičnega izkustva, se pravi enega po enega. Šola je po svojem primeru, ki retroaktivno upravičuje njeno psihoanalitično orientacijo.

Doktrina prehoda torej stavi na didaktično nujnost, vpisano v poljubno psihoanalizo, ne glede na to, kako se empirično gledano psihoanalize končajo in ali dejansko privedejo do formacije psihoanalitika. Če psihoanalizo zvedemo na njeno znanstveno, logično osnovo, je vselej didaktična in vselej končna. To je Lacan imenoval čista psihoanaliza, se pravi analiza, ki dejansko proizvede novega psihoanalitika.

Toda že po šestih letih izkušenj dispozitiva prehoda, ki je od leta 1967 naprej deloval v Lacanovi Šoli, je Lacan navedel zadržke glede te trdne logične in epistemске matrice didaktične psihoanalize. Tako imenovano čisto psihoanalizo je vse bolj opredeljeval na podlagi afekta in ne več na osnovi logične elaboracije. V »Italijanski opombi«,²⁹ ki sicer še vedno postavlja v ospredje znanstveno razsežnost didaktične analize, zapiše, da za formacijo analitika ne zadošča zgolj opravljena analiza, temveč se mora njeni didaktičnosti dodati še afekt entuziazma, brez katerega analizant ne more preiti v psihoanalitika. Drugače rečeno, analiza analizanta lahko privede do konca, je didaktična in proizvaja vednost, ki se dotika realnega, vendar pa ta epistemška razsežnost analize ne zadošča za prehod. Tisto, česar ni mogoče vpisati v didaktiko, je namreč natanko reakcija samega subjekta nezavednega na srečanje z realnim, ki ga proizvede v analizi. V nasprotju s postavko, da je analiza vedno didaktična, je torej mogoče reči, da je

Zaradi tega neontološkega statusa analitika bo Lacan dejal, da je analitika groza njegovega dejanja.

²⁹ Cf. J. Lacan, »Italijanska opomba«, prevod v pričujoči številki FV, str. 31–35.

ne-vsja analiza didaktična in da je prehod v analitika vselej prepuščen kontingenci nekega vzroka, ki ga ni mogoče vpisati v nujnost ločitvenih učinkov vednosti, proizvedene v realnem. Psihoanaliza se konča, ko analizant locira, obkroži vzrok svoje groze, ki je groza vednosti.³⁰ V tem je tesnobni moment analitičnega postopka. Produkcija vednosti se izčrpa in analizanta sooči z ireduktibilno vrzeljo v vednosti, z nekonsistenco v Drugem, ki je ne more več nasloviti na nobenega Drugega («ni Drugega od Drugega»). In če je Lacan leta 1967 stavil na to, da ta limita vednosti, torej vednost v realnem, analizanta po logični nujnosti pripelje do prehoda v analitika, je njegovo stališče leta 1973 drugačno: vednost nikoli ne izčrpa vzroka, tako da reakcije oziroma odgovora subjekta ni mogoče logično predvideti. Nobene nujnosti ni, da analizant, ki v didaktičnem pomenu konča analizo, preide v analitika. Entuziazem, s katerim se poslej loteva psihoanalitične reči, namreč ni edina možna pot: nastopi lahko afekt sovraštva, bivši analizant zasovraži psihoanalizo in svojega lastnega analitika ter agitira proti psihoanalizi, prav tako lahko psihoanalitično izkustvo zapade pozabi in se potopi v indiferenco. Ljubezen, sovraštvo, nevednost: najmanj trije didaktično nepredvidljivi afekti, ki v zadnji instanci odločajo o tem, ali psihoanalizant v bodoče dejansko zasede pozicijo analitika. Psihoanalitkova želja je prepuščena milosti analizantovega nezavednega, ki ga v psihoanalizi nikoli ni mogoče do konca reducirati.

Nekoliko kasneje Lacan to pozicijo še bolj izostril in didaktiko dejansko zopet preusmeril na teren terapije, saj v središču ne postavi znanstvene artikulacije med simbolnim in realnim, temveč analizantovo razmerje do simptoma. Vendar pa je terapija tu potisnjena v register realnega, saj Lacan simptoma ne razume kot tujka, ki bi ga bilo treba odpraviti in s tem restituirati prvotno, vselej iluzorično in fantazmatsko pred-simptomatsko stanje, temveč ga dejansko zaostri do njegovih skrajnih mej: simptom je za govoreče bitje neodpravljen, in psihoanaliza lahko privede kvečjemu do določene transformacije simptoma, toda nikoli do njegove odprave. V »Predgovoru k angleški izdaji *XI. Seminarja*«,³¹ ki datira v leto 1976, bo Lacan konec analize označil z afektom zadovoljstva, torej zadovoljstva, ki ga analizantu prinese njegov lasten simptom. Afekt zadovoljstva naredi konec prividu resnice, od katerega je v analizi mogoče pričakovati samo laž.³² Epistemična os konca analize je popolnoma zapostavljena, resnica

³⁰ *Ibid.*, str. 33.

³¹ Cf. J. Lacan, »Predgovor k angleški izdaji *XI. Seminarja*«, prevod v pričujoči številki *Filozofskega vestnika*, str. 37–39.

³² *Ibid.*, str. 39.

nastopi kot laž, postavljena v kontekst produkcije nezavedne vednosti, medtem ko je konec analize povezan z afektom, ki simptom odtegne njegovemu simbolnemu, transfernemu razvitju. Prehod torej ni več postopek, ki preverja transformacijo subjekta glede na željo, vednost in resnico, temveč glede na užitek in simptom. Ni pričevanje o didaktičnem uspehu analize, temveč rezultat določene spodletelosti, vpisane v sam analitični proces: psihoanaliza kot simbolna operacija neizogibno naleti na svojo mejo, na neozdravljivo jedro govorečega bitja, ki izključuje simbolni vpis, in simptom nastopi kot odgovor te izključitve. Lacan zato izpostavi imanentno spremembo v samem simptomu, ki preide od nečesa, kar je za subjekta nevzdržno, k nečemu, s čimer je subjekt zdaj sposoben manipulirati. Ko analiza simptom reducira na njegovo realno jedro, onstran katerega nima več nobenega drugega smisla, simptom izgubi težo realnega in postane dozdevek, tako da lahko zavzame subjekt napram simptomu drugačno pozicijo. Ne verjame več v njegov skriti pomen, pač pa spravi svoj simptom na delo, iz njega skratka potegne zadovoljstvo. Kot preostanek psihoanalitične operacije je simptom ireduktibilno jedro užitka, ki je razbremenjeno inhibicij in tesnob: užitek, s katerim se lahko analizant identificira kot s svojim lastnim imenom.

V tem je tudi razlog, zakaj je Lacan v drugi polovici sedemdesetih let izrazil določen pesimizem glede prehoda in didaktične vrednosti čiste psihoanalize, kolikor je v redu užitka mogoče preiti edino v nekaj, kar tudi po dolgih letih analize še vedno ostaja nujnost: simptom se ne preneha zapisovati. Vendar pa dejstvo, da simptom ostaja, ne izključuje psihoanalitikovega udejstvovanja v Šoli. Nasprotno: participacija v Šoli zdaj postane modus subjektovega užitka, njegov specifičen način, kako ravna s psihoanalitično rečjo. Seveda analitik v praksi še vedno operira s psihoanalitikovo željo in ne s svojim simptomom, vendar pa to ne izključuje dejstva, da utegne v tem najti določeno zadovoljstvo. Zadnji Lacan dejansko dovoljuje postaviti preproste in tako rekoč očitne propozicije: analitik lahko naposled uživa v svojem delu. Seveda pa ga to v ničemer ne osvobaja etike dobrega-rekanja in odgovornosti, ki jo prevzame za svoje dejanje.